

Astu varovasti toisten ihmisten maailmaan

Outi Lauhakangas

Raimo Harjula: *Monia sateita nähnyt. Afrikkalaisia sananlaskuja ikääntymisen taidosta.* Yliopistopaino 2005, 191 s.

Pitkänlinjan Afrikan tuntija dosentti Raimo Harjula kertailee ja jäsentää itäafrikkalaisten heimokulttuurien sananlaskujen käytännöllistä viisautta uudesta näkökulmasta tuoreimmassa Yliopistopainon kustantamassa kirjassaan *Monia sateita nähnyt. Afrikkalaisia sananlaskuja ikääntymisen taidosta*. Hänen 1960-luvun lopulla saamansa ensikosketus vieraan kulttuurin vaikeasti avautuviin kerrostumiin liittyi sananlaskujen tulkintavaikeuksiin. Pian neljäkymmentä vuotta kestänyt afrikkalaiseen maailman- ja ihmiskuvaan paneutuminen ja swahilin kielen taito ovat antaneet hänelle vankkaa vertailupohjaa arvioida länsimaisen kulttuurin arvoja ja itsensänselvyyksinä pidettyjä hahmotustapoja.

Sekä swahilin kieli että itäafrikkalainen sananlaskuperinne ovat kotoisin Tansanian ja Kenian rannikoilta ja saarilta. Kielen syvempi taitaminen ja sananlaskujen ymmärtäminen kytkeytyvät Harjulan mielessä yhteen. Opittuaan kieltä entistä paremmin hän alkoi kiinnittää yhä enemmän huomiota sananlaskujen käyttöön ja tunnisti niitä ihmisten arkipuheissa kaupungeissa ja maaseudulla liikkeessaan. Niitä kuuli buss- ja junamatkoilla, pankissa asioidessa, istuskellessa kylien olutbaareissa, lentopallopeleihin tauoilla tai erilaisissa talloissa.

Yksittäisiin sananlaskuihin liittyviä käyttötilanteita replikointeineen hän ei kuitenkaan ryhtynyt kirjaamaan, sillä yleiset käyttötavat tuntuivat hahmottuvan helposti. Myöhemmin hän totesi havaintojensa vastaavan tutkijoiden sananlaskujen funktioita koskevia luokitteluja. Yleisimmillään kyse on retorisista strategioista, tarkemmin katsoen sosiaalisen konfliktin tai muun tilanteen ratkaisemisesta. Niillä varoitetaan, rohkaistaan, nuhdellaan, lohdutetaan jne.

Omakohtaisen tuntuman itäafrikkalaisten sananlaskujen käyttötilanteisiin ja merkityksiin saatuaan Harjula näkyy jatkossakin luottavan kykyynsä punnita selityksiä, joita sananlaskujen käytöstä erilaisissa kokoelmissa on annettu.

Kuvien ja mielikuvien viisautta

Akateemikko Matti Kuusi avasi aikanaan suomalaiselle yleisölle afrikkalaisten sananlaskujen maailman toimittaessaan vuonna 1979 lahjakirjaksi sopivan John Muafengejon puupiirroksin kuvitetun kokoelman *Mustan Afrikan viisautta*. Hän oli julkaissut saman vuosikymmenen alussa tieteellisen edition *Ovambo proverbs*, Afrikan heimokulttuurien sananlaskuja vertaillevan kokoelman. Harjula on omaksunut Kuusen viisaukskirjan esitystavan uusimmassa kokoelmassaan kuvitusideaa myöten. Etumatka hänellä on kuitenkin käyttötilanteiden tuntemuksessa ja itäafrikkalaisen kulttuurin erityislaadun ymmärtämisessä. Hän tuo sananlaskutaiteen rinnalle afrikkalaista värimaailmaa hehkuvan kuvituksen. Tuovi Tolonen esittelee itäafrikkalaisen tingatinga-maalaustyylin ja sen perustajan Edward Saidi Tingatingan.

Harjula pitää sananlaskuja kulttuurintutkijan lähdemateriaalina erilaisten teemojen tutkimiseen. Hänen kantava ajatuksensa on hahmottaa afrikkalaisten sananlaskujen sisältämää kokemustietoa hyvään elämään opastavana viisautena. Pieni vertailu paljastaa, että Harjula on siirtänyt sellaisenaan osan edellisen sananlaskukokoelmansa *Parempi pakaroitta kuin päätä vailla. 500 itäafrikkalaista sananlaskua hyövästä elämästä* (Yliopistopaino 2000) johdantoa uuteen teokseen. Kerran pohdittu sopii tietysti hyvin uuteenkin tarpeeseen.

Ikääntymisen ideaali

Tällä kertaa Harjula keskittyy hyvään ikääntymiseen, jota hän kutsuu ikääntymisen taidoksi. Meille suomalaisille suunnattu kirja pyrkii herättelemään omassa kulttuurissamme uhanalaista kokemustiedon ja korkean iän kunnioitusta. Edellisessä teoksessa nyt valittu aihepiiri rajoittui ensisijaisesti loppulukuun, jossa Harjula käsitteli vanhuutta elämänsuoran huippuna. Lähtökohtana on kiehtova vertailu länsimaisen elämänkaari-ajattelun ja afrikkalaisen jatkuvasi nousevan elämänsuoran välillä.

Molemmissa kirjoissa hän kertoo vanhusten asemaa kuvaavan esimerkin, joka liittyy Tansanian merujen sananlaskun *Ulkona lojuvalla köydellä on paljon sidottavaa* tulkintaan. Tyypillinen näky Pohjois-Tansanian Meru-vuoren rinteillä liikkussa on majan tai talon edessä lojuva köysivyvyhti, joka näyttää siihen unohdetulta, mutta osoittautuu moneen toimeen tarpeelliseksi. Vastaavasti vanhusten mielipaikka on talon edusta, jossa on mahdollisuus tarkkailla ympäristöä ja ohikulkijoita. Lasten kanssa leikitään arvausleikkejä ja heille kerrotaan satuja. Aikuiset voivat kysellä neuvoja pellon omistusoikeudesta tai pyytää apua riita-asioissa. Tähän tapaan Harjula tuo sananlaskujen käyttöä ymmärrettäväksi ja pyrkii samalla välittämään afrikkalaista ikääntymisen ideaalia nuoruutta palvovaan länsimaiseen elämäntyyliin.

Harjula lähtee temaattisissa teoksissaan oleuksesta että ainakin osa sananlaskuista "kiteyttää niitä arvoja, ihanteita ja odotuksia, jotka liittyvät ihmisten asemaan ja merkitykseen yhteisössään" (Harjula 2005, 26). Toisin sanoen hän pyrkii keskittymään sosiaalisia sidoksia, yhteiselämää ja hierarkiaa edustavien sananlaskujen tulkintaan. Samalla hänellä on tarve myös selittää afrikkalaisten sananlaskujen kokoelmista löytämiään sananlaskuja sosiaaliseen asemaan liittyvien arvojen ja odotusten kannalta.

Monen sananlaskun idea ei kuitenkaan edusta tyypillisesti afrikkalaista ajattelutapaa, vaan kansainvälinen vertailu osoittaa saman sananlaskutyypin yhteiseksi eri puolilla maailmaa. Esimerkiksi ajatus, että *Elämä opettaa, eivät kirjat* on suosittu viisaus kaikkialla missä tästä vertailusta on kokemuksia. Suomessa sama sananlasku on saanut vaikkapa muodon *Paperista papin pää*. Myös rohkaisu viisaammiltaan kysymiseen ja tietämättömyyden myöntämiseen on useimmille kulttuureille yhteinen. Harjulan swahilin kielestä kääntämä *Ei kysyminen tyhmyyttä ole* toistuu maailmalla eri versioina: *Kysymällä oppii paljon, Ei kysyminen ole häpeä, Ei kysymisen takia otsaan isketä*.

Harjula tulkitsee ikääntymistä pohtiessaan monien yleiskäyttöisten sananlaskujen käytön arkirealismen ja elämänoptimismin osoituksina. Hän on rakentanut kirjansa "ikäntyessä uudella tavalla ajankohtaisiksi ja tärkeiksi tulevien" kysymysten mukaisesti. Uudelleen on arvioitava suhdetta omatoimisuuteen ja toisten apuun, ihmissuhteisiin. Sananlaskuja kuunnellaan sopeutumisenä omaan muuttuneeseen sosiaaliseen asemaan. Itäafrikkalaiset sananlaskut antavat Harjulan mukaan mahdollisuuden käsi-

tellä ajan myötä väistämättömiksi käyviä asioita ja opettavat tavan suhtautua hyväksyttävän kunnioittavasti kuolemaan.

Suomentajan haasteet

Kysymys sananlaskujen alkuperäiskielen ja kielikuvien kääntämisen vaikeudesta on sivuuttamaton. Tuntemattomat kasvit, eläimet ja luonnonolosuhteet eivät ole käsitettävissä ilman lisäluonnehdintoja. Ilman sosio-kulttuurista ja suullisen perinteen tuntemusta merkitysten arvailu voi johtaa huvittaviinkin väärinkäsityksiin. Esimerkiksi *Ei vanhan miehen vaatteista täitä puutu* synnyttää helposti mielikuvan halventavasta puheesta, mutta onkin päin vastoin muistutus iän kartuttamasta vauraudesta ja tähän perustuvasta oikeudesta pyytää itseään vanhemmalta henkilöltä palvelusta. "Monia sateita nähneellä on aina jotakin varastossa kuten viljaa, tupakkaa, teetä, rahaa ja ehkä myös karjaa laitumella", Harjula selittää. Hän varoittelee tulkitsemasta afrikkalaisten sananlaskujen näennäisen tuttuja metaforia länsimaisiin mielikuviin luottaen.

Hyvä esimerkki on käyttöyhteydestään irrallaan tulkittava *Huulet ovat neuloja*. Harjula torjuu mahdollisuuden antaa metaforalle selitykseksi pisteliään puheen. Tansanian nyaturulaisten käyttämään sananlaskuun on liitetty selitys, joka kertoo sen merkitsevän harkittuja sanoja. Loukkaavien ja haavoittavien puheiden jälkiä voidaan ommella ja parantaa.

Todellisten käyttöyhteyksien puuttuessa on hankalaa tulkita jonkin sananlaskun tavanomaisinta käyttöä jossain kulttuurissa. Mikä on minkin ilmaisun kulttuurinen odotusarvo? Perinteisistä yhteyksistään irtaantuneena sananlaskut muuttuvat joustavaksi kielenkäytöksi tilanteisiin liittyvine sovellutuksineen.

Aina ei Harjulan kirjaa lukiessa voi olla varma, ovatko tulkinnat hänen omiaan vai muiden kokoelmien toimittajien esittämiä. Arviota helpottaa Harjulan edellistä kirjaa perusteellisempi lähdeosteosten kuvailu. Niinpä Zimbabwen shona-kansan sananlaskuun *Muurahainen lähetti elefantin asialle* liittyy lähdetietoihin perustuva käyttötavan kuvaus. Kyseessä on nuoremman henkilön kohtelias lähestymistapa heidän pyytäessään itseään vanhemmalta palvelusta. Samoin kenialaisen tugen-kansan sananlaskun *Jänis lähettää elefantin* selityksessä Harjula luottaa lähdeotoksessa annettuun selitykseen. Silti puhetilanteisiin voi kuvitella liittyvän humoristis-

ta pyytäjän itsensä vähättelyä. Teksteihin ei tallennu puheen sävyjä. Ironia tai tietoinen nau-ruksi kääntäminen jää välittymättä. Sananlas-kujen kuvastossa pienen ja ison tai vahvemman välinen järjestys liittyy yleensä oikeasta sosiaa-lisesta hierarkiasta muistuttamiseen: *Ei jänis aja koiraa* tai *Ei kilpikonna puraise leopardin käpälää*.

Elävän puhekultuurin tutkimusta

Eri kulttuurien sananlaskutekstien vertailuun perustuvat tulkintoihin voi aina suhtautua pie-nen varauksin. Myös akateemikko Matti Kuu-sen laaja sananlaskujen rakenteisiin ja teemoi-hin perustuva typologia ja kirjallisuusviitetie-tokanta (ks. www.finlit.fi, joka löytyy otsikos-ta tietopalvelu – aineistot) perustuu osittain sa-nanlaskujen käyttöyhteyksien arvailuihin. Sil-ti yhden kulttuuripiirin sananlaskuihin keskit-tyvä johdonmukaisen tarinan rakentaminen, kuten Harjulan kirjan tapauksessa, jättää ker-

tomatta, mikä ilmaus on mahdollisesti muilta kulttuureilta lainattua ja mikä taas paikallista viisautta.

Esimerkiksi Harjulan shona-kansalle omis-tama sananlasku *Joka koiran kanssa nukkuu, he-rää aamulla kirppuja täynnä* voi hyvinkin olla eu-rooppalaisten lähetystyöntekijöiden tuontita-varaa. Toisaalta sama idea tunnetaan lähes joka puolella maailmaa.

Afrikkalaisten sananlaskujen tutkimus, ”af-rikkalaisen profiilin terävöittäminen”, kuten Kuusi asian ilmaisisi, on eurooppalaiselle haas-tava tehtävä. Viimeaikoina sananlaskuperin-teen tallentamisen ovat entistä voimallisemmin ottaneet tehtäväkseen kansallista identiteettiä elvyttävien afrikkalaisten kulttuurien edustajat. Todellisia käyttötilanteita tulkitaan puhekul-ttuuria arvostaen. Samansuuntaisesta tavoittees-ta voi kiittää myös Harjulan tuotantoa.

Kirjoittaja on valtiotieteiden tohtori, sananparsiin perehtynyt helsinkiläinen tietokirjoittaja ja vapaa tutkija.